

BOLESŁAW PRUS

„Lalka” (pierwodruk w odcinkach w piśmie Kurier Codzienny, wydanie książkowe 1890)

Czas akcji

akcja właściwa - Warszawa końca lat 70-tych (1878-79)

Dzięki pamiętnikowi Rzeckiego sięgamy do jego dzieciństwa (lata 40-te) i młodości (Wiosna Ludów)

Miejsce akcji: Warszawa, Zasławek, Paryż

Temat:

- sąd nad społeczeństwem polskim końca XIX wieku
- krytycy nazwali „Lalkę” powieścią o straconych złudzeniach, o klęsce ideologii romantycznej i pozytywistycznej. Każdy z trzech idealistów (Rzecki, Wokulski, Ochocki) zostaje odrzucony przez społeczeństwo

Narracja: dwugłos narracyjny (narrator właściwy i Rzecki jako autor pamiętnika). W narracji trzecioosobowej występuje często mowa pozornie zależna (subiektywizm narracji)

Wybrane postacie:

1. **Ignacy Rzecki** - stary subiekt, przyjaciel Wokulskiego, którego pragnie wydać za panią Stawską
  - dzieciństwo i młodość spędził w atmosferze podziwu dla Napoleona (ojciec-wiarus napoleoński), co ukształtowało jego światopogląd (kult historii, umiłowanie wolności, romantyczna wiara w przyjście zbawcy polskiego narodu, fascynacja rodem Bonapartych)
  - praca w sklepie Minzla nauczyła go uczciwości, obowiązkowości, systematyczności, szacunku dla pracy
  - udział w Wiośnie Ludów jest ciągle dla niego punktem odniesienia dla wyznawanych wartości. Ten okres życia wspomina ze wzruszeniem (przedostał się wraz z przyjacielem Augustem Katzem na Węgry, by walczyć przeciw Austriakom pod wodzą generała Józefa Bema). Po upadku powstania węgierskiego i samobójstwie Katza przez 2 lata tułał się po Europie, zanim powrócił do Warszawy i podjął znów pracę w sklepie.
  - prawdopodobnie był związany z uczestnikami powstania styczniowego
  - po powrocie z wojny bałkańskiej Wokulskiego przenosi się do mieszkania przy nowym sklepie
  - prowadzi pamiętnik
  - nie rozumie nadchodzącej epoki pozytywizmu i jej haseł
  - w działaniach Wokulskiego dopatruje się spisku dla dobra ojczyzny
  - nie rozumie miłości Wokulskiego do Izabeli
  - boleśnie przeżywa sprzedaż sklepu i zniknięcie Wokulskiego, ale wierzy, że on jeszcze wróci
  - umiera na serce
2. **Stanisław Wokulski** - bogaty kupiec pochodzenia szlacheckiego, zakochany nieszczęśliwie w Izabeli Łęckiej, właściciel wielkiego sklepu przy Krakowskim Przedmieściu

- gdy rozgrywa się właściwa akcja utworu, ma 46 lat
- pochodzi ze starej, zdeklasowanej (zrujnowanej) szlachty
- sytuacja materialna sprawiła, że musiał pracować w winiarni Hopfera
- potem zarabiał korepetycjami i jednocześnie się uczył, wykonywał doświadczenia z balonami. Ukończył Szkołę Przygotowawczą i zdał egzamin do Szkoły Głównej.
- po roku rzucił naukę, by wziąć udział w powstaniu, za co zesłano go na Sybir w okolice Irkucka (odmroził sobie dłonie, które nabrały czerwonego zabarwienia)
- wykorzystał pobyt na zesłaniu, by dalej się kształcić. Dzięki pomocy Rosjanina Suzina zgromadził trochę pieniędzy. Wrócił do Warszawy jako człowiek o ugruntowanej pozycji naukowej. Nie mógł znaleźć pracy, nie został zaakceptowany przez społeczeństwo ani jako uczonec, ani jako kupiec
- ożenił się z wdową Małgorzatą Minclową. Pomnożył jej majątek
- po śmierci Małgorzaty poznał w teatrze Izabelę, w której się zakochał
- podczas wojny turecko-rosyjskiej zdobył duży majątek
- po powrocie z wojny podjął zabiegi o rękę i względy Izabeli (m.in. wykupił weksle Łęckiego i srebrną zastawę)
- pomaga ubogim (wozak Wysocki, upadła dziewczyna)
- chce działać na rzecz rozwoju gospodarczego kraju, zakłada spółkę do handlu z Cesarstwem
- by zbliżyć się do Izabeli, bierze udział w kweście wielkanocnej, uczy się angielskiego, kupuje klacz wyścigową, kamienicę Łęckich, przepłacając jej wartość, organizuje kwiaty na występach lubianego przez Izabelę aktora Rossiego
- odbył podróż do Paryża, gdzie spotkał się z Geistem - genialnym naukowcem
- na zaproszenie prezesowej Zasławskiej przyjechał do Zasławka, gdzie przebywała również Izabela. Łęcka za namową ciotki zaczęła traktować Wokulskiego jako kandydata do swojej ręki
- podczas podróży do Krakowa Wokulski usłyszał rozmowę Izabeli ze Starskim, celowo prowadzoną po angielsku. Widząc flirt obojga, Wokulski postanowił ostatecznie zrezygnować z tego związku. Próbował popełnić samobójstwo (uratował go dróżnik)
- sprzedaje sklep, wycofuje się ze spółki do handlu z Cesarstwem, pisze testament i przeznaczają pieniądze na rzecz badań Ochockiego, dla Rzeckiego i Helenki Stawskiej i znika
- nie jest jasne, co dalej stało się z Wokulskim - bohaterowie powieści snują różne przypuszczenia (Szuman uważa, że Wokulski popełnił samobójstwo w Zasławiu, wysadzając jednocześnie głąz, przy którym spotykał się z Izabelą, Rzecki sądzi, że udał się w podróż)

Cechy bohatera - „romantyka zawieszona w pozytywizmie”

- romantyczne
  - a. tragizm
  - b. przeżycie nieodwzajemnionej miłości
  - c. osamotnienie
  - d. szlachetność i przekonanie, że wybitna jednostka powinna poświęcać się dla zbiorowości
  - e. romantyczny sposób patrzenia na kobietę i miłość ukształtowany przez twórczość Mickiewicza
  - f. bunt wobec rzeczywistości
  - g. stosunek do walki narodowowyzwoleńczej (walka z bronią w rękę w imię interesów ojczyzny)

- pozytywistyczne
  - a. przedsiębiorczość
  - b. umiejętność trafnego analizowania problemów o charakterze społeczno-gospodarczym
  - c. działalność filantropijna
  - d. kult wiedzy

Wokulski to bohater dokonujący trudnych wyborów (nauka czy udział w powstaniu, praca naukowa z Geistem czy Izabela)

Najważniejsze przyczyny klęski Wokulskiego:

- idealizowanie kobiety i miłości (wpływ idei romantycznych)
- przesady społeczne, stosunek arystokracji do Wokulskiego, fakt, że tytuł wyznacza pozycję społeczną („umarł przywalony resztkami feudalizmu”)
- niedocenywanie przez społeczeństwo działań Wokulskiego na rzecz ogółu

Motyw zmagania się Wokulskiego z przeciwnościami losu – symboliczna scena wydobywania się z piwnicy (koledzy z winiarni zabrali mu drabinę), Rzecki komentuje to zdarzenie: „a mnie już wówczas przyszło na myśl, że to wydobywanie się z piwnicy jest symbolem jego życia, które upłynęło na wydzieraniu się ze sklepu Hopfera w szerszy świat”.

Motyw horacjański w utworze – słowa „nie wszystek umrę” mogą odnosić się do Wokulskiego, do przekonania, że przyszłość może da szansę takim osobom jak on. Jednocześnie pieniądze przekazane przez Wokulskiego Ochockiemu na cele naukowe mogą przyczynić się do rozwoju ludzkości.

Zakończenie otwarte: dalsze losy Wokulskiego nie są przedstawione. Bohaterowie mają różne przypuszczenia – Szuman uważa, że Wokulski popełnił samobójstwo pod gruzami zasławskiego zamku, Rzecki myśli, że po zniszczeniu pamiątek związanych z miłością do Łęckiej Stach podróżuje. Uzasadniony wcześniejszymi zdarzeniami jest także wyjazd Wokulskiego do Paryża, do Geista.

Rola lektur w życiu Wokulskiego: 1) romantyczna poezja, utwory Mickiewicza ukształtowały jego wyobrażenia o miłości i ideale kobiety. 2) po ostatecznym rozstaniu z Izabelą czytał „Don Kichota”, dostrzegając własne podobieństwo do tego bohatera (obu ukształtowały książki, obaj to marzyciele i idealisci, którzy chcieli zmieniać świat, obaj w wyidealizowany sposób patrzyli na kobiety) 3) Czytał też „Baśnie z tysiąca i jednej nocy”, które stanowiły ucieczkę od rzeczywistego świata, rodziły marzenia o czarodziejskiej mocy i stworzeniu idealnego świata

3. **Izabela Łęcka** - obiekt miłości Wokulskiego

- gdy rozgrywa się właściwa akcja utworu, ma 25 lat
- piękna arystokratka, której rodzina popada w długi
- w młodym wieku straciła matkę
- mieszka wraz z ojcem w wynajętym ośmiopokojowym mieszkaniu w Alejach Ujazdowskich, żyje w luksusie, otacza się pięknymi przedmiotami
- kosmopolitka
- żyje oderwana od rzeczywistości, idealizuje świat, nawet groźne zjawiska natury to dla niej piękny spektakl
- egocentryczna
- wyniosła, dumna, wyniosła, zmienna w nastrojach, kapryśna
- egzaltowana, sentymentalna
- nie potrafi kochać prawdziwie, nie dba o potrzeby i uczucia innych, cechuje ją chłód uczuciowy, jest oziębła
- próżna, stawia mężczyznom wygórowane żądania

- uważa, że jedynym godnym jej kochankiem jest ktoś taki, jak posąg Apollina, którym się zachwyca, jest on symbolem ideału powstałego w jej marzeniach
- ślub to dla niej rodzaj kontraktu między dobrze urodzonymi i bogatymi osobami, nie wierzy w małżeństwo zawierane z miłości
- typowa reprezentantka własnej warstwy
- odrzuciła wielu kandydatów do jej ręki
- nie potrafi ocenić wartości Wokulskiego
- bierze pod uwagę możliwość ślubu z Wokulskim dopiero wtedy, gdy przedstawiciele jej warstwy społecznej zaczynają o nim mówić z uznaniem. Mimo to flirtuje z innymi mężczyznami
- fascynują ją, ale na krótko różni mężczyźni, jak skrzypek Molinari
- mimo przyjęcia oświadczeń Wokulskiego, romansuje ze Starskim
- po odejściu Wokulskiego, decyduje się na małżeństwo ze starym marszałkiem, jednocześnie romansując z młodym inżynierem
- kiedy marszałek wycofuje się z planów małżeńskich, idzie do klasztoru (a jej ojciec umiera na apopleksję)
- jej ojciec Tomasz Łęcki posiada jedynie kamienicę w Warszawie, ma długi, jego majątek stopniał
- istnieje kontrast między jej pięknem zewnętrznym a charakterem
- Izabela jest negatywnie oceniana przez wielu bohaterów powieści, jak Rzecki i Szuman

4. prezesowa Zasławska

- arystokratka, nie jest typową przedstawicielką swojej klasy społecznej, wyróżnia się na jej tle pozytywnie
- przeżyła miłość niespełnioną, choć odwzajemnioną do stryja Wokulskiego (nie potrafiła przeciwstawić się rodzinie, która nie akceptowała związku z niezamożnym szlachcicem)
- właściwie realizuje hasła pozytywistyczne - w swym majątku przeprowadza wiele reform, prowadzi ochronkę dla dzieci chłopów, przytułek dla starców
- interesuje się pracą chłopów, wysłuchuje ich raportów o stanie folwarku
- szanuje ludzi ze wszystkich grup społecznych
- krytycznie patrzy na własne środowisko, szczególnie na młode pokolenie

5. baronowa Krzeszowska

- pochodzi z zamożnego mieszczaństwa, dzięki małżeństwu weszła do arystokracji
- w separacji z mężem (jej mąż, baron Krzeszowski żyje ponad stan, jest rozrzutny, utrzymuje konia wyścigowego, popada w długi, żąda rozwodu, procesuje się z żoną o majątek, który wniosła do małżeństwa Krzeszowska)
- sprzedaje klacz, którą wystawiał na wyścigach baron (klacz kupuje Wokulski, co staje się przyczyną zatargu z baronem – najpierw słownego, a potem pojedynku)
- stara się unikać płacenia długów męża
- wynajmuje mieszkanie w kamienicy Łęckich, chce ją kupić i staje do licytacji, ale przegrywa, gdyż Wokulski podbija cenę
- godzi się w końcu z mężem i spłaca jego długi
- skłócona z sąsiadami plotkarka
- złośliwa
- nieszczęśliwa - straciła dziecko, jej mąż przegrywa spore sumy na wyścigach konnych

- posądza o kradzież lalki z pokoju zmarłego dziecka córkę pani Stawskiej (która przyjęła u niej pracę - za niewielkim wynagrodzeniem cerowała bieliznę) i doprowadza do procesu sądowego, który przegrywa (okazało się, że lalka została stłuczona przez służącą)

6. hrabina Kazimiera Wąsowska

- arystokratka
- dość młoda i atrakcyjna wdowa
- samodzielna, energiczna, o nieprzeciętnym umyśle i temperamencie
- niegdyś romansowała ze Starskim, ale obecnie ocenia go bardzo krytycznie
- interesuje ją Wokulski, ale dostrzega, że wobec uczucia do Izabeli nie ma szans
- jest kobietą wyemancypowaną, uważa, że kobieta i mężczyzna powinni mieć takie same prawa

7. Julian Ochocki

- arystokrata o wyższym wykształceniu uniwersyteckim i politechnicznym
- kuzyn Łęckich
- zafascynowany nauką i postępem technicznym
- wyobcowany ze swego środowiska idealista (wierzy, że nauka sprawi, iż zapanuje sprawiedliwość)
- dokonał już kilku wynalazków
- marzy o wynalezieniu maszyny latającej i zdobyciu sławy

8. Ewelina Janocka

- młoda arystokratka
- pozbawiona zasad moralnych – oszukuje barona Dalskiego przed ślubem i po nim, zdradza go ze Starskim, doprowadza do skandalu będącego skutkiem odkrycia zdrady (pojedynek barona ze Starskim, zranienie barona, rozwód)

9. Kazimierz Starski

- kuzyn Izabeli Łęckiej
- hulaka, który utracił większość majątku
- uwodziciel
- liczy na spadek po ciotce – prezesowej Zasławskiej

10. Helena Stawska

- przedstawicielka mieszczaństwa
- trzydziestoletnia szatynka
- opuszczona przez męża, który uciekł za granicę niesłusznie posądzony o zabójstwo lichwiarki
- mieszka w kamienicy Łęckich z córką Helenką i matką
- jest zafascynowana Wokulskim, który nie dostrzega jej uczuć, ale pomaga w trudnej sytuacji zapewniając posadę kasjerki
- kiedy okazuje się, że jej mąż zmarł, wychodzi za mąż za subiekta Mraczewskiego

11. Michał Szuman

- lekarz, Żyd, przyjaciel Wokulskiego i Rzeckiego, wnikliwy krytyk rzeczywistości
- stary kawaler, kiedy zmarła jego narzeczona, podjął nieudaną próbę samobójczą
- posiada majątek, porzucił praktykę lekarską
- prowadzi badania antropologiczne, bada włosy przedstawicieli różnych ras i narodów

12. Henryk Szlangbaum

- Brał udział w powstaniu styczniowym, przyjaciel Wokulskiego z czasu zesłania, polski patriota, spolonizowany Żyd
- czuje się Polakiem, zmienia nazwisko na Szlangowski, obchodzi święta chrześcijańskie
- po wymówieniu mu posady w sklepie prowadzonym przez chrześcijan zostaje przyjęty do sklepu Wokulskiego
- ciągle atakowany przez antysemitów, powraca do starego nazwiska i tradycji żydowskich
- syn żydowskiego lichwiarza, którego pasją jest układanie szarad
- robi karierę finansową

13. Stary Jan Mincel

- kultywuje kupieckie cnoty
- uczy subiektów uczciwości, pracowitości, oszczędności
- dba o swoich pracowników (posiłki, prezenty z okazji świąt)
- w jego sklepie zdobywa wiedzę kupiecką Rzecki

14. Franc Mincel

- bratanek starego Jana
- po śmierci wuja prowadzi sklep na Podwalu
- czuje się Niemcem

15. Jan Mincel

- bratanek starego Jana
- po śmierci wuja prowadzi sklep przy Krakowskim Przedmieściu
- czuje się Polakiem, kultywuje polskie tradycje

16. Suzin

- bogaty kupiec rosyjski, przyjaciel Wokulskiego z czasów pobytu na Syberii
- wspólnik Wokulskiego w niektórych interesach – wciągnął go do organizowania dostaw dla wojska rosyjskiego podczas wojny turecko-rosyjskiej

17. Wysocki

- reprezentant nizin społecznych, furman
- Wokulski spotyka go na Powiślu, w czasie gdy jest w dramatycznej sytuacji (padł mu koń, wóz musiał zastawić za pożyczkę na jedzenie i nie może zarabiać, jego rodzinę mają wyrzucić z wynajmowanego mieszkania, bo nie płaci komornego), i udziela mu pomocy. Pomaga też jego bratu dróżnikowi przenieść się pod Skierniewice.

18. Węgielek

- młody stolarz z Zasławia, któremu spalił się warsztat pracy
- wykonuje napis na kamieniu przy zamku w Zasławiu
- Wokulski udziela mu pomocy i zabiera go do Warszawy, gdzie zdobywa nowe umiejętności, przed powrotem do Zasławia daje mu pieniądze na narzędzia

Środowiska społeczne (Warszawa z „Lalki” to miniatura kraju)

- 1) Arystokracja (Łęccy, Ochocki, Krzeszowscy, Zasławska, Wąsowska)
Wielu arystokratów zubożało, utraciło część swych majątków. Mimo to mają bardzo wysoki prestiż w społeczeństwie. Grupa hermetyczna, bierna. Arystokraci

nie robią nic użytecznego („od południa składano sobie wizyty i rewizyty”), są kosmopolitami.

- 2) Szlachta
Wokulscy, rządcą kamienicy Wirski - zdeklasowana szlachta
Grupa ta w mieście szuka zarobku
- 3) Mieszczaństwo
(rodzina Minzlów, Szlangbaumowie, Deklewski, Szprot, Rzecki)
grupa o niskim prestiżu w społeczeństwie, bez zbytnich aspiracji, społeczność wielonarodowa
Mieszczaństwo żydowskie – zamożne, ale nie okazuje bogactwa, żyje skromnie i oszczędnie (Szlangbaumowie)
Mieszczaństwo niemieckie – skrupulatne, przywiązane do kupieckich zasad, oszczędne
Mieszczaństwo polskie – nie posiada wielkich kapitałów, nie angażuje się w rozwój przemysłu
- 4) Niziny społeczne (mieszkańcy Powiśla, Wysocki, Maria)

Kierunki artystyczne obecne w utworze: realizm i naturalizm

realizm - metoda ujmowania materiału w dziele literackim. Głównym celem pisarza realisty jest stworzenie artystycznej wizji świata możliwie najbardziej odpowiadającej obiektywnemu stanowi i wyglądowi rzeczywistości (element typowości).

utwory realizmu krytycznego - utwory o demaskatorskiej wymowie

naturalizm - metoda twórcza, której głównym teoretykiem i reprezentantem był Emil Zola. W studium programowym „Powieść eksperymentalna” postulował docieranie do prawdy, swoisty dokumentaryzm.

Naturalizm sięgnął po nowe tematy - m.in. pokazał środowisko nizin społecznych.

Ostremu widzeniu kontrastów społecznych towarzyszyły nowe środki ekspresji artystycznej, drażniące niejednokrotnie nawyki odbiorców - brutalność obrazowania, antyestetyzm.

Lalka jako powieść realistyczna: topograficzna dokładność w opisie Warszawy (przykłady miejsc istniejących – Łazienki, Ogród Botaniczny, kościół karmelitów przy Krakowskim Przedmieściu, dworzec kolei warszawsko-wiedeńskiej, pole wyścigów konnych, Powiśle) i Paryża, prawdopodobieństwo wystąpienia opisanych zdarzeń w rzeczywistości (np. historię procesu o lalkę przeczytał Prus w gazecie), panoramiczny obraz społeczeństwa (bohaterowie jako reprezentanci konkretnych grup społecznych), indywidualizacja języka bohaterów odpowiednia dla środowisk, z których pochodzą, prawda historyczna i obyczajowa

„Lalka” jest powieścią realizmu krytycznego

Gorzka ocena społeczeństwa – dla idealistów nie ma w Polsce miejsca, społeczeństwo ich nie rozumie, odrzuca. Klęskę ponoszą Wokulski i Rzecki, kraj opuszcza Ochocki. Pozostają ci, którzy myślą o sobie, swoich interesach, pieniądzach, kierują się chęcią zysku. Krytyce podlegają wszystkie warstwy społeczne. Ideały pozytywistyczne nie są realizowane.

Sam Prus określił cel tej powieści „ukazać naszych polskich idealistów na tle społecznego rozkładu”

Humor w utworze: wątek studentów i ich konfliktu z baronową, cechy komiczne postaci, np. Krzeszowskiego, zakończenie pojedynku Wokulskiego z Krzeszowskim (wybity ząb)

Tytuł:

- 1) sceny, w których Rzecki przygotowuje wystawę sklepową i bawi się nakręcaniem mechanicznych zabawek – filozoficzny aspekt powieści. Motywy symboliczne: lalka – człowiek, wykrecona sprężyna – śmierć, istota nakręcająca sprężynę – Bóg, los, przypadek. Topos życia jako teatru (człowiek jako bezwolna marionetka). Marność życia, zależność człowieka od sił, na które nie ma wpływu, narzucenie człowiekowi roli do wypełnienia, złudność przekonania o wartości ludzkich poczynań, niemożność zrozumienia celu i sensu istnienia.
- 2) Izabela jako lalka – zimna, pozbawiona uczuć
- 3) znaczenie motywu lalki w akcji utworu – proces o lalkę (Krzeszowska oskarżyła Stawską o kradzież lalki)

Pierwotny tytuł nadany powieści przez Prusa brzmiał „Trzy pokolenia”, po przeczytaniu artykułu o procesie o lalkę zmienił go i wprowadził wątek procesu do swojego utworu.

Motyw naukowca w utworze : eksperymenty Wokulskiego, wynalazki Ochockiego, działalność Geista (mieszkający w Paryżu genialny uczony, wynalazca, niezrozumiany przez otoczenie, idealista poświęcający wszystko ludzkości – majątek, całe życie)

Motyw miasta

Warszawa - Powiśle: źle zagospodarowana część miasta, niewykorzystana możliwość stworzenia pięknych bulwarów, obszar brudny i zaniedbany, śmietnik obok zbiorników wody pitnej, brak planu, bieda, nędza, bierność mieszkańców, brak higieny grożący epidemią
Paryż – „ma plan, ma logikę”, widać wyraźną koncepcję urbanistyczną, porządek w układzie ulic, miejsce wielkiej, dobrze zorganizowanej pracy, miasto dające możliwość rozwoju, zapewniające realizację wszystkich potrzeb człowieka, przedstawione jako zdrowy, silny organizm, który wytworzył się w drodze rozwoju. Miejsce pracy, nauki, rozrywek, przyjemności. Przestrzeń naturalnej selekcji (słabi muszą zginąć, silni i twórczy budują cywilizację). Dbalność o higienę („olbrzymie ścieki chronią ich od chorób, szerokie ulice ułatwiają im dopływ powietrza”)

Styl utworu: duża różnorodność, obok stylu zwięzłego, rzeczowego, typowego dla utworów realistycznych występują też partie emocjonalne, z elementami poetyckimi (sen Izabeli), obecność dialogów opartych na mowie potocznej, indywidualizacja języka związana m.in. z pochodzeniem (elementy gwarowe w języku nizin, profesjonalizmy, jak pryncypał, kredyt, kapitał w języku mieszczaństwa)